

ความหมายของพิพิธภัณฑ์

คำว่า MUSEUM มาจากภาษากรีก มีความหมายว่า "TEMPLE OF MUSES" หรือ เทวาลัยของเทพธิดาทั้งเก้า ซึ่งล้วนทรงคุณวุฒิในสรรพวิทยาต่างๆ MUSEUM เปรียบเสมือนที่รวมสรรพวิทยาการที่จะบันทึกลงใจให้คนศึกษาหาความรู้ เกิดความคิดคำนึง และความเพลิดเพลิน ในความหมายเดิมนั้น MUSEUM จึงหมายถึงสถานที่ซึ่งให้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลิน

ในช่วงศตวรรษที่ 19 แนวความคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สถานจะมุ่งเน้นให้เป็นสถานที่รวบรวมหรือสงวนรักษาวัตถุที่มีค่าและมีความสำคัญทางศิลปะ และใช้วัตถุนั้นเพื่อให้ความรู้แก่ผู้เข้าชม เป็นการให้การศึกษากับผู้คนในสังคม ภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แนวความคิดเริ่มเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดการสะสมแบบใหม่และหลากหลายขึ้น การสะสมสิ่งต่างๆ เหล่านี้มีจุดประสงค์เพื่อแสดงวิถีชีวิตของสังคม และมีการจัดระเบียบ แยกแยะแสดงสิ่งของต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นพัฒนาการทางความคิดที่มีมาแต่เดิมและแสดงวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ (จิรา จงกล, 2532)

พิพิธภัณฑ์ควรได้รับการออกแบบให้เป็นสถานที่แสดงผลงานทางสถาปัตยกรรมและศิลปสาธาณชน โดยให้สามารถแสดงงานศิลปะได้หลากหลาย และสามารถดึงดูดสาธาณชนให้เข้ามาใช้สถานที่นั้น รูปแบบอาคารภายนอกควรมีรูปลักษณะที่สื่อต่อผู้คนได้ชัดเจน บรรยายภาพและองค์ประกอบภายในควรสามารถตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ให้มากที่สุด ทั้งในกิจกรรมด้านให้ความรู้ เช่น ห้องแสดงงาน ห้องสัมมนา และห้องสมุด และในกิจกรรมประกอบที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน รวมถึงส่วนบริการสังคม เช่น ร้านค้า ภัตตาคาร และสวนพักผ่อน เป็นต้น

การดำเนินการและการบริหาร

พิพิธภัณฑ์สถานควรเป็นสถานที่สำหรับชุมชน เป็นจุดรวมของคนในท้องถิ่น ไม่ใช่อาคารที่ทางราชการกำหนดขึ้นและใช้วิธีการบริหารและดำเนินการแบบเดิมๆ ที่กำหนดโดยคนกลุ่มหนึ่งเพื่อผู้ชมบางกลุ่ม ซึ่งมักสร้างบรรยากาศให้คล้ายสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สื่อความหมายที่เข้าใจยาก เหมาะสำหรับผู้ที่มีการศึกษาดีเท่านั้นที่จะชื่นชมได้ โดยผู้ที่มีการศึกษาน้อยจะไม่สามารถเข้าใจหรือได้รับความรู้มากนักจากการจัดแบบนั้น แนวทางการดำเนินการและการบริหารพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบันควรดำเนินการโดยกลุ่มคนในท้องถิ่นซึ่งในต่างประเทศบางประเทศก่อนที่จะดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้นมาสักแห่ง จะมีการ

แนวทางการดำเนินการ
และบริหารพิพิธภัณฑ์ใน
ปัจจุบันควรดำเนินการ
โดยกลุ่มคนในท้องถิ่น....
มีการออกแบบสอบถาม
ประชาชนในท้องถิ่นว่า
พวกเขามีความต้องการ
พิพิธภัณฑ์นี้ไหม และมี
ข้อเสนอแนะหรือความ
ต้องการอย่างไร

ออกแบบสอบถามประชาชนในท้องถิ่นว่าพวกเขามีความต้องการพิพิธภัณฑ์ใหม่ และมีข้อเสนอแนะหรือความต้องการอย่างไร ซึ่งแบบสอบถามนี้ผู้จัดทำจะนำไปเป็นตัวกำหนดในงานออกแบบต่อไป

ส่วนการบริหารและดำเนินการของพิพิธภัณฑ์นั้น ผู้ที่ทำงานในพิพิธภัณฑ์ควรมีความตั้งใจและมีความรู้ลึกซึ้งและภูมิใจในงานของตน อาจจะเป็นอาสาสมัครหรือคนในท้องถิ่นร่วมกันบริหารและดำเนินการ เช่น ในประเทศญี่ปุ่น การดำเนินการพิพิธภัณฑ์จังหวัดหรือพิพิธภัณฑ์เมืองจะถูกควบคุมโดยรัฐบาลท้องถิ่น ซึ่งบริหารงานหลักๆ อันได้แก่ ฝ่ายธุรการ การศึกษาและวิชาการ ส่วนการบริการจะมีอาสาสมัคร เช่น แม่บ้าน หรือผู้เกษียณแล้วมาทำหน้าที่ต่างๆ เช่น ขายตั๋ว ทำอุปกรณ์ ซ่อมแซมวัตถุแสดง หรือแนะนำสถานที่ เป็นต้น (จารุณี อินเฒ่าฉาย, เด่นดาว ศิลปานนท์ และ กชกร หัสดิน, 2542) ลักษณะการดำเนินการแบบนี้จะทำให้คนในท้องถิ่นรู้สึกหวงแหน รักษาและภูมิใจในพิพิธภัณฑ์ของเขา

บทบาทด้านเทคโนโลยีต่อการออกแบบการจัดแสดง

ปัจจุบันโลกมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากขึ้น คนส่วนใหญ่เริ่มนำระบบ DIGITAL NETWORK TECHNOLOGY เข้ามาใช้ในชีวิตประจำวัน แม้ในด้านการออกแบบก็เริ่มมีการนำระบบนี้มาประกอบการออกแบบ เพื่อให้มีความคล่องตัวในการสื่อสารข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว ทั้งในรูปแบบของภาพ ตัวหนังสือ และเสียง เทคโนโลยีด้านคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตเป็นตัวกลางหนึ่งที่ทำให้การติดต่อสื่อสารเรื่องต่างๆ ทั่วสาธารณชนได้กว้างขวางขึ้น

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีระบบ DIGITAL นี้้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่การจัดพิพิธภัณฑ์ จากเดิมที่การนำเสนอวัตถุแสดงต่างๆ กระทำในลักษณะจัดวางให้ผู้ชมเดินเข้าไปชมตามห้องต่างๆ โดยมีคำบรรยายประกอบติดไว้แล้วให้ผู้ชมอ่าน ปัจจุบันมีการนำระบบคอมพิวเตอร์เข้ามามีส่วนร่วมทำให้การเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์มีสีสันขึ้น มีการโต้ตอบระหว่างผู้เข้าชมกับเนื้อเรื่องการจัดแสดงโดยผ่านเครื่องคอมพิวเตอร์ ซึ่งสามารถให้ข้อมูลของวัตถุแสดงที่ละเอียดขึ้น ผู้สนใจสามารถเลือกดูส่วนที่ตนสนใจ และการจัดที่มีการถามตอบกับเครื่องเพิ่มความสนุกเพลิดเพลินให้กับผู้ชมได้มากขึ้น

รูปแบบการจัดแสดง

William J. Mitchell ได้ชี้ถึงแนวโน้มการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบันไว้ว่า

1. พิพิธภัณฑ์สถานได้นำระบบ DIGITAL มาเป็นแหล่งข้อมูล โดยมีเครื่องนี้อยู่ที่บริเวณโถงทางเข้า มีข้อมูลทั้งภาพและคำบรรยายของการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ทั้งหมดซึ่งคนสามารถเห็นภาพรวมหรือเลือกชมบริเวณที่สนใจและกดดูรายละเอียดได้จากเครื่องโดยตรง สามารถพิมพ์แผนที่บริเวณแสดงงานที่สนใจและเลือกเดินดูบริเวณนั้นโดยเฉพาะ โดยไม่ต้องเสียเวลากับบริเวณอื่นที่ตนไม่สนใจ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับผู้มีเวลาน้อยหรือต้องการเรียนรู้สิ่งเฉพาะด้านจริงๆ

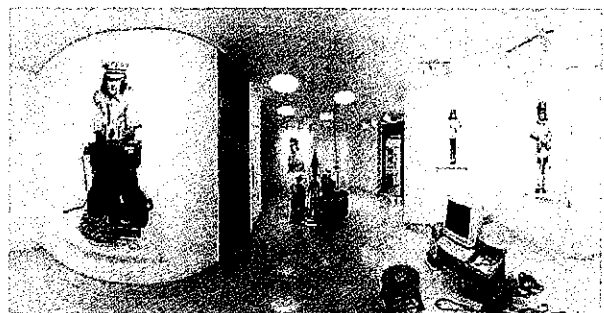
2. พิพิธภัณฑ์ที่ต้องการจัดแสดงงาน แต่ไม่มีพื้นที่พอที่จะแสดงด้วยไม่มีอาคารทางกายภาพมารองรับ การใช้ระบบ DIGITAL ที่ก้าวหน้านี้สามารถสร้างภาพการจัดแสดงตามแบบที่ผู้จัดต้องการ โดยสามารถจัดให้มีรายละเอียดการจัดแสดงเสมือนจริง สร้างบรรยากาศให้ผู้ชมสามารถเข้าไปดูข้อมูลเปรียบเทียบเหมือนเดินเข้าไปในห้องแสดงจริงๆ โดยที่จริงๆ แล้วไม่มีอาคารสร้างขึ้นมา หรือในกรณีที่อาคารจริงปิดทำการซ่อมแซม เราสามารถนำระบบ DIGITAL สร้างภาพและจัดแสดงแทนได้ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับผู้ชมและเป็นการประหยัดงบประมาณจากที่ต้องสร้างอาคารมารองรับพื้นที่จัดแสดงนั้น

3. การนำเสนองานศิลปะสมัยใหม่สู่สาธารณชน ปัจจุบันรูปแบบของศิลปะไม่จำเป็นต้องอยู่ในผ้าใบเสมอไป ความเจริญก้าวหน้าทำให้รูปแบบของงานเปลี่ยนไป สำหรับงานศิลปะแบบ DIGITAL ART สามารถเข้าถึงผู้ชมได้มากขึ้นตามแหล่งชุมชนต่างๆ เช่น ตามสี่แยกถนนหรือบริเวณสถานีรถไฟต่างๆ มีเครื่องวิดีโอหรือแผงแสดง ศิลปิน DIGITAL ART สามารถนำเสนอผลงานสู่สาธารณชนได้ทันที โดยไม่จำเป็นต้องหาพื้นที่จัดแสดงตามห้องแสดงภาพหรือจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แบบเดิมๆ

4. ระบบสื่อสารทาง WWW ในอินเทอร์เน็ตเป็นระบบที่มีเครือข่ายกว้างขวาง พิพิธภัณฑ์ที่ใช้ WEB ในระบบนี้สามารถเข้าถึงผู้ชมได้ทั่วโลก การนำเสนอการจัดแสดงที่ทำได้หลายรูปแบบสามารถให้รายละเอียดทั้งทางด้านภาพ คำบรรยาย แม้กระทั่งเสียง จึงมีประโยชน์มากต่อการจัดแสดงในด้านศิลปะพื้นบ้าน (FOLK ART) เพราะสามารถให้รายละเอียดในด้านต่างๆ ของวัตถุที่จัดแสดง เช่น ลักษณะวิธีการใช้วัตถุนั้น หรือ วัตถุชิ้นนั้นอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไร สามารถจัดได้หลายรูปแบบและเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดให้น่าสนใจได้บ่อยครั้งตามต้องการ ทำให้การนำเสนอน่าสนใจกว่าการจัดแสดงในรูปแบบเก่า (AXIS, Sep.-Oct. 1998; 16-43)

Shirley Dandridge
After Norman Rockwell's First Step (1943)
and [unclear] and [unclear] [unclear] [unclear]
1943, 1943, 1943

การใช้ WEB ในอินเทอร์เน็ตสามารถให้ข้อมูลอันหลากหลายของตัวพิพิธภัณฑ์เอง สามารถแสดงแผนที่การเข้าถึงพิพิธภัณฑ์ อัตราค่าเข้าชม รวมทั้งรายการสัมมนาและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น และข้อมูลเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยได้ง่ายและรวดเร็ว ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับผู้เข้าเยี่ยมชม สามารถเลือกดูได้หลายแห่งและตัดสินใจเรื่องจัดแสดงที่ตนสนใจที่สุดได้ พร้อมทั้งถาม-ตอบสื่อสารกันได้ทางจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ที่สะดวก นับว่าความเจริญทางด้าน DIGITAL TECHNOLOGY นี้มีผลดีและทำให้เกิดรูปแบบการนำเสนอของพิพิธภัณฑ์ที่หลากหลายมากขึ้น

ปัจจุบันยังมีปัญหาถกเถียงกันว่า การจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบเก่า (TRADITIONAL MUSEUM) และการจัดแบบใหม่ (DIGITAL MUSEUM) แบบไหนจะดีกว่ากัน ตารางข้างล่างเปรียบเทียบข้อดี-ข้อเสียของการจัดทั้ง 2 แบบ ดังนี้

การจัดแสดงแบบ TRADITIONAL MUSEUM

ข้อดี	ข้อเสีย
- สามารถเห็นและเข้าถึงวัตถุแสดงจริงๆ - ตัววัตถุนำมาตั้งแสดงต่อหน้าผู้ชม - ต้องมีอาคารทางกายภาพสำหรับจัดแสดง	- วัตถุแสดงจริงไม่สามารถให้ข้อมูลที่ละเอียดได้ - เป็นการนำวัตถุแสดงออกจากสภาพการณ์ที่วัตถุชิ้นนั้นเกิดขึ้น นำมาแสดงบนแท่นที่มีคำบรรยาย - การจัดแสดงวัตถุให้เห็นในรูปแบบเดียว

การจัดแสดงแบบ DIGITAL MUSEUM

ข้อดี	ข้อเสีย
- สามารถนำวัตถุแสดงมาจัดในสภาพการณ์ได้หลายรูปแบบ - สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดแสดงได้หลายหลาก - สามารถเข้าถึงผู้ชมได้กว้างขวาง - ไม่จำเป็นต้องมีตัวอาคารทางกายภาพจริงๆ	- ไม่สามารถเห็นวัตถุแสดงจริง

ปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนไป ลักษณะความเป็นอยู่ ความสนใจในการเก็บสะสมของคนเปลี่ยนไป ฉะนั้น รูปแบบของพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบันจึงเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมนั้นๆ การเลือกวิธีการจัดแสดงควรดูจุดประสงค์ของพิพิธภัณฑ์ และควรตระหนักถึงความสำคัญของผู้เข้าชมเป็นอันดับแรก พิพิธภัณฑ์ควรส่งเสริมให้ผู้ชมได้การเรียนรู้ด้วยการยินยอม ด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน และให้ผู้ชมได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ในการเข้าชมบ้างไม่มากก็น้อย

รูปแบบการจัด WEB ของพิพิธภัณฑ์ในอินเทอร์เน็ต (INTERNET)

โดยทั่วไปในการเผยแพร่ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต ผู้จัดทำนิยมให้ข้อมูลโดยรวมขององค์กรนั้นๆ แล้วเน้นจุดสำคัญของเรื่องตามแต่วัตถุประสงค์ขององค์กร อาจให้มีการโต้ตอบกับผู้เข้าชมได้โดยใช้จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-MAIL) ซึ่งสะดวกต่อผู้ชม ในส่วนข้อมูลโดยรวมเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ในอินเทอร์เน็ตมักมีเนื้อหาหลักที่ประกอบด้วย

1. ข้อมูลพื้นฐานโดยรวมของพิพิธภัณฑ์ (GENERAL INFORMATION) เช่น
 - บอกสถานที่ตั้ง เวลาเปิด-ปิด ค่าเข้าชมพิพิธภัณฑ์
 - ประเภทของพิพิธภัณฑ์ แสดงอะไร รวมถึงจุดประสงค์ของพิพิธภัณฑ์
 - คณะทำงานและผู้บริหารงานพิพิธภัณฑ์
2. การจัดแสดง (EXHIBITION) มีอะไรแสดงอยู่บ้าง พร้อมทั้งแสดงตารางเวลาของการแสดงประเภทต่างๆ ว่ามีเมื่อไร ที่ไหน อย่างไร มีโปรแกรมพิเศษ เช่น การทำกิจกรรม (WORKSHOP) การจัดสัมมนา หรือการนำชมหรือไม่

3. การจัดแสดงถาวร (PERMANANT EXHIBITION) แสดงเรื่องราวอะไรบ้าง มีรายละเอียดของเรื่องแสดงที่สำคัญๆ ของพิพิธภัณฑ์นั้นๆ
4. การบริการขายสินค้าหรือส่วนบริการอื่นๆ (BOOKS & SOUVENIR) มีร้านขายหนังสือหรือของที่ระลึกของพิพิธภัณฑ์ มีรายละเอียดของหนังสือหรือสินค้าที่น่าสนใจ พร้อมทั้งราคา และมีบริการสั่งซื้อทางอินเทอร์เน็ต
5. การสมัครเป็นสมาชิก (MEMBERSHIP) แสดงรายละเอียดของประโยชน์จากการเป็นสมาชิก สามารถบอกสมัครทางอินเทอร์เน็ต หรือมีเบอร์ E-MAIL ให้ติดต่อ แสดงความคิดเห็นได้

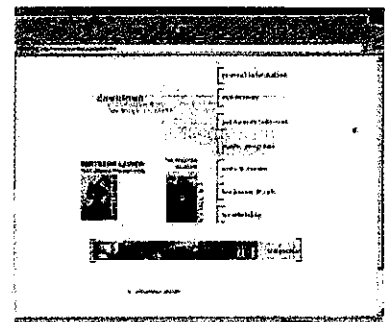
สำหรับบริการพิเศษอื่นๆ บางพิพิธภัณฑ์อาจจัดแสดงโดยให้ผู้ชมเปิดชมโดยการท่อง WEB แบบเดินเข้าไปในห้องแสดงต่างๆ เหมือนกับการเยี่ยมชมสถานที่จริง หรือมีบริการส่งโปสเตอร์ผลงานของศิลปินที่จัดแสดงให้ผู้ชมผ่านทาง E-MAIL โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และการเชื่อมต่อกับ WEB ของพิพิธภัณฑ์ประเภทเดียวกัน เป็นต้น

WEB SITE ที่น่าสนใจของพิพิธภัณฑ์ใน INTERNET

1. <http://www.mcasandiego.org/>

Museum of Contemporary Art, San Diego (USA)

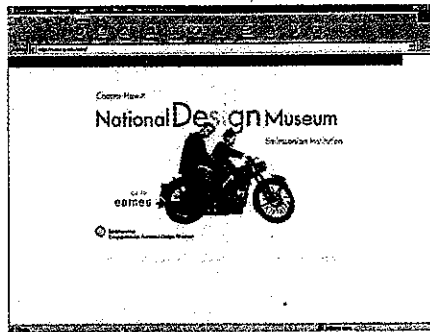
มีข้อมูลเกี่ยวกับงานศิลปะร่วมสมัย มีการเข้าไปในห้องแสดงงานเพื่อดูงานที่จัดแสดงได้ สามารถเห็นสภาพอาคารทั้งภายนอกและภายใน เหมือนผู้ชมได้เดินดูงานศิลปะในตัวอาคารด้วยตนเอง สามารถมองด้วยมุมมองรอบห้อง

2. <http://www.si.edu/ndm/>

Cooper-Hewitt National Design Museum (USA)

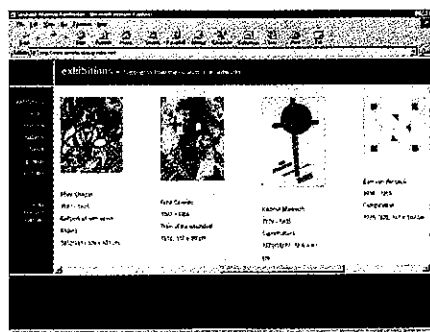
แสดงข้อมูลงานที่สะสมไว้ถึง 250,000 ชิ้น แต่นำเสียดายที่นำมาแสดงให้เห็นใน WEB ไม่มากนัก มีการนำเสนอที่น่าสนใจ เช่น ของ EAMES จะเป็นลักษณะ คล้ายเกมส์ไฟ ผู้ชมสามารถคลิกเข้าชมได้อย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน

3. <http://www.stedelijk.nl/>

Stedelijk Museum of Modern Art, Amsterdam (Holland)

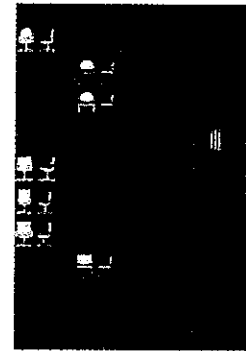
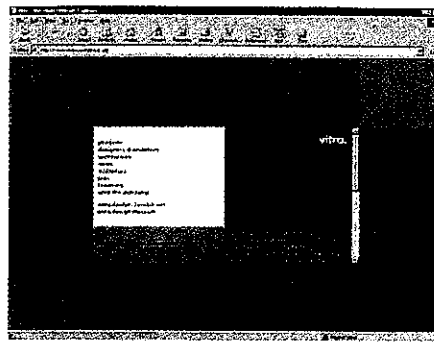
พิพิธภัณฑ์ศิลปะนี้มีภาพงานศิลปะให้เลือกชมมากมายหลายประเภท จัดเสมือนให้ผู้ชมได้เดินดูงานศิลปะในห้องแสดงโดยตรง ที่น่าสนใจเป็นงานของศิลปินที่ทำงานเพื่อแสดงใน INTERNET โดยเฉพาะ (INTERNET ARTWORK) ผู้ชมสามารถโต้ตอบกับตัวงานโดยใช้วิธีคลิกในตำแหน่งที่ศิลปินกำหนดไว้ จะทำให้เห็นความคิดสร้างสรรค์ และวิธีการแปลกๆ ที่ศิลปินใช้ถ่ายทอดในงานศิลปะ

4. <http://www.vitra.com/>

Vitra Design Museum (Germany)

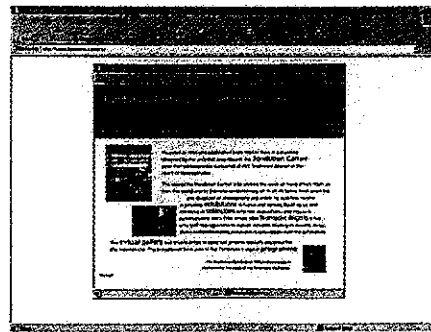
รูปแบบวิธีการจัดอาร์ตเวิร์ค สีและจังหวะการวางรูปแบบน่าสนใจ พิพิธภัณฑ์นี้เก็บสะสมงานเฟอร์นิเจอร์ที่มีชื่อและงานออกแบบเฟอร์นิเจอร์ใหม่ๆ วิธีนำเสนอสามารถให้เห็นรายละเอียด รูปแปลน รูปด้านของเฟอร์นิเจอร์ และตัวอย่างวิธีการจัดใช้ โดยแสดงเป็นทัศนียภาพ (PERSPECTIVE)

5. <http://www.fondation.cartier.fr/>

Fondation Cartier Pour L'art Contemporain (France)

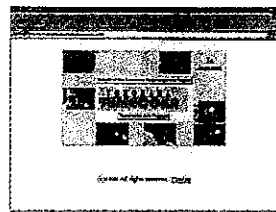
พิพิธภัณฑ์นี้เป็นที่รวบรวมงานของศิลปินร่วมสมัยในยุคปัจจุบัน งานที่น่าสนใจใน WEB นั้นหลากหลาย ในส่วนของการจัดแสดงหมุนเวียนจะมีลักษณะงานหลายรูปแบบ มีงาน INTERNET ARTWORK ของศิลปินมากมายที่น่าสนใจ

6. <http://www.city.yokohama.jp/me/yumooka/>

Yumcooka Art Project (Japan)

นำเสนอานที่จัดแสดงตามสถานีรถไฟ YOKOHAMA KAMIOOKA STATION ของศิลปินญี่ปุ่นและศิลปินเอเชีย มีผลงานแปลกๆ น่าสนใจประมาณ 19 ชิ้น วิธีการนำเสนอทำให้ผู้ชมสามารถเห็นวิธีการคิดและขั้นตอนการทำงานของศิลปิน และมีแปลนบอกตำแหน่งงานว่าจัดอยู่จุดไหนของสถานี มีประวัติ และการตั้งคำถามและการโต้ตอบระหว่างศิลปินกับผู้ชม

WEB SITE ที่เสนอข้างต้นเป็น WEB SITE ที่น่าสนใจและมีวิธีการจัดแสดงและนำเสนอแตกต่างกันในหลายรูปแบบ สำหรับท่านที่สนใจเรื่องของพิพิธภัณฑ์ที่จัดทำในอินเทอร์เน็ตสามารถเยี่ยมชมได้ดังนี้

- <http://www.mistral.culture.fr/louvre/louvre.htm>
Louvre Museum (France)
- <http://www.cnac-gp.fr/sommaire.htm/>
Centre Georges Pompidou (France)
- <http://www.tate.org.uk/>
Tate Gallery (UK)
- <http://www.nationalgallery.org.uk/>
National Gallery (UK)
- <http://www.moma.org/>
The Museum of Modern Art, New York (USA)
- <http://www.MOCA-LA.org/>
The Museum of Contemporary Art (USA)
- <http://www.sfmoma.org/>
San Francisco Museum of Modern Art (USA)
- <http://www.haramuseum.org.jp/>
Hara Museum of Contemporary Art (Japan)

หมายเหตุ: WEB เหล่านี้สำรวจ ณ กันยายน 2543

บรรณานุกรม

จิรา จงกล. พิพิธภัณฑ์สถานวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. 2532.

บทสัมภาษณ์. "Designing Museum", *AXIS*. Sep.-Oct. 1998: pp. 16-43.

จารุณี อินเดิตฉาย, เต๋นดาว ศิลปานนท์, และกชพร หัสติน. มองพิพิธภัณฑ์สถานในต่างประเทศ: รู้เขาเพื่อรู้เรา, เอกสารประกอบโครงการเสวนาสรรสาระวัฒนธรรม ครั้งที่ 11 วันศุกร์ที่ 24 กันยายน 2542 ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ.